

Akadémiai doktori értekezés tézisei

Takács Judit: Meleg század

**Adalékok a homoszexualitás 20. századi magyarországi
társadalomtörténetéhez**

Budapest 2018

TÉZISEK

I. A kutatási téma meghatározása, társadalomtudományi háttere és vizsgált kontextusai

II. Az alkalmazott módszerek

III. A tudományos eredmények rövid bemutatása

IV. Hivatkozások

V. A doktori pályamunkában tárgyalt témakörökkel kapcsolatban a pályázó által korábban közzétett publikációk

I. A kutatási téma meghatározása, társadalomtudományi háttere és vizsgált kontextusai

Doktori pályamunkám keretében szexualitáson a társadalmi intézmények – például a jog-, a vallás- és a rokonsági rendszerek – által szabályozott tevékenységekhez kapcsolódó szexuális gyakorlatokat és ezek szociokulturális reprezentációinak összességét értem, melyben a testek mellett szerepet játszhatnak a szavak, képek, szertartások és a képzelet (Weeks 1985). Gayle Rubin nyomán azt is fontos kiemelni, hogy történelem nélküli és társadalmi meghatározottságtól mentes szexualitásformák nem léteznek, ezért vizsgálni kell azt is, hogy a szexualitással foglalkozó tudományok hogyan járulnak hozzá a szexuális értékek hierarchiájára (és az ebből következő elnyomásra) épülő társadalmi rendszerek fenntartásához (Rubin 1984). E tudományok közé – a szexuális esszencializmust kidolgozó és alkalmazó orvostudomány, pszichiátria, pszichológia és szexológia mellett – a 20. század második felétől kezdve a történettudomány, pontosabban a társadalomtudományok és a történettudomány határmezsgyéjére helyezhető (Horváth–Keszei 2006: 604) társadalomtörténet is besorolható.

Ebben az összefüggésben a (homo)szexualitás külsődlegesen meghatározott, kényszerítő erejű társadalmi tényként, míg a (homo)szexuális gyakorlatok és azok reprezentációi az adott társadalmi környezetre jellemző szociokulturálisan elsajátított testkontroll részeként írhatók le. Itt érdemes felidézni Marcel Mauss 1936-os tanulmányát – ahogy erre Mary Douglas hívja föl a figyelmet (1996: 72–73.) –, mely a társadalmi tanulási folyamat jelentőségét hangsúlyozva megkérdőjelezi a „természetes viselkedés” létezését, különös tekintettel a szexuális magatartásformákra, melyekre – a moralitással összefüggésben – mindez kiemelten jellemző.

A homoszexualitás társadalmi értelmezési kereteit empirikus társadalomtudományi kutatások fényében vizsgálva Magyarországon öt fő megközelítés-típust találhatunk, melyek eredetileg bizonyos történeti

időszakokhoz kötődtek, ám ma a népesség keresztmetszetében egymás mellett létezhetnek és egymással néhol össze is érhetnek (Takács et al. 2012: 81–82). Ezek a megközelítések sajátos homoszexualitás-értelmezésük mellett azzal kapcsolatban is informatívak, hogy az adott kereten belül egyénileg, illetve a társadalmi intézmények szintjén hogyan kellene kezelni a homoszexuális embereket.

A morális alapú megközelítés szerint a homoszexualitás társadalmi és/vagy vallási törvények elleni bűn, melynek elkövetése egyéni választás kérdése, ezért erkölcsi szempontból mindenképpen elítélendő – akkor is, ha bűncselekményként már nem szankcionálják. A betegségmodell szerint a homoszexualitás olyan beteges állapot, melynek kialakulásáról a – feltehetően valamilyen gyermekkori traumától vagy rosszul sikerült szocializációtól szenvedő – érintettek nem tehetnek, ezért a valójában orvosi segítségre szoruló homoszexuálisok büntetés helyett inkább együttérzést és sajnálatot érdemelnek. A devianciamodell keretében a homoszexualitás a széles körben elfogadott társadalmi normáktól és szabályoktól eltérő viselkedésformaként jelenik meg: erkölcsi alapú megbélyegzés helyett erre a megközelítésre inkább egyfajta hideg és tényszerű társadalmi távolságtartás jellemző. A magánügymodell nem firtatja a homoszexualitás okait: kiindulópontja szerint az államnak és a társadalomnak nem szükséges beavatkoznia a mások sérelme nélkül zajló cselekményekbe. Ennek megfelelően a homoszexuálisok is azt tehetnek a magánéletükben, amit csak akarnak – legalábbis addig, amíg mindez a nyilvánosságtól elzártan történik; a homoszexualitás – vagy az arra utaló nyomok – nyilvánosságra kerülése azonban problematikussá válhat, hiszen ezáltal egyre szélesebb körben hathat potenciálisan negatív módon a társadalom tagjaira, különös tekintettel a kiskorúak (erkölcsi) fejlődésének esetleges veszélyeztetésére. Az emberi jogi megközelítés kiindulópontja szerint az – általában genetikailag illetve biológiailag meghatározott adottságként tételezett – szexuális orientáció a személyiségnek ugyanolyan alapvető fontosságú alkotóeleme, mint például a nem, az etnikai vagy a vallási hovatartozás. Ebben a keretben, ahol a homoszexualitás az emberi szexualitás

egyik változataként jelenik meg, az államnak biztosítania kell(ene) a homoszexuálisok számára is a társadalmimegkülönböztetés-mentes élet és az esélyegyenlőség minél szélesebb körű megteremtésének feltételeit.

E megközelítések a magyar jogalkotás és jogalkalmazás múltjából és jelenéből is visszaköszönnek (Takács 2007), ahol a nyugat-európai társadalmakhoz hasonlóan a 19. század végéig a bűn-diskurzus volt az uralkodó és a szodómiaként vagy „természet elleni fajtalanságként” megnevezett cselekmények az isteni, a természeti és/vagy a társadalmi törvények elleni bűnként értelmeződtek. A 19. század végén, illetve a 20. század elején, a pszichológiai és pszichiátriai tudományok kikristályosodásával Magyarországon is egyre nagyobb teret nyert a homoszexualitás betegségmodellje – bár kétségtelen, hogy a medikalizáció a jogi gyakorlatban akár apologetikus érveket is szolgáltatott az érintettek jogi védelméhez. A patológizációs megközelítés megkérdőjelezése csak a 20. század utolsó harmadára – különösen az Amerikai Pszichiátriai Társaság által 1973-ban a homoszexualitás mentális betegségként való kezelésének megszüntetéséről hozott döntése után (Bayer 1981) – vált egyre elterjedtebbé. A társadalmi devianciák kutatói világszerte a 20. század közepétől kezdték felfedezni vizsgálandó témaként elsősorban a marginalizált szexualitásformákat: ettől kezdve a homoszexualitás fokozatosan bevonódott a társadalomtudományos érdeklődés körébe, mely az azonos nemű partnerekre jellemző szexualitásformát egyre kevésbé „természetesen” adott állapotként és egyre inkább társadalmilag meghatározott szerepként értelmezte.

Magyarországon a homoszexualitás magánügyként való elgondolására jogilag tulajdonképpen csak a homoszexuális cselekmények általános büntethetőségének 1961-es eltörlése után nyílhatott mód: az ekkortól hatályos törvény a magánélet kereteinek komolyan vételére irányította a figyelmet azáltal, hogy kiemelt büntetést helyezett kilátásba botránykeltő – azaz akár minimális nyilvánosságot elérő – elkövetés esetére. Az 1961 és 2002 közötti időszakban – azaz a homoszexualitás dekriminalizációja és a heteroszexuális, illetve homoszexuális kapcsolatokban alkalmazandó beleegyezési korhatárok

egységesítése közötti években – a homoszexualitás a társadalomra bizonyos mértékig veszélyes normasértésként jelenült meg, s a társadalmi megkülönböztetések nélkül élhető kapcsolatok sokáig egyáltalán nem szerepeltek az azonos nemű partnerek számára a magyar jogrendszer által kínált lehetőségek között. (Magyarországon a 2009. július 1-től bevezetett bejegyzett élettársi kapcsolat jogintézményét csak azonos nemű élettársak vehetik igénybe – míg például Ausztriában 2017 decemberében döntött úgy az Alkotmánybíróság, hogy mind a házasságkötés, mind a bejegyzett élettársi kapcsolat létesítésének lehetőségét meg kell nyitni minden felnőtt állampolgár számára. A magyar jogszabályok nem teszik lehetővé azonos nemű párok számára a házasságkötést és a közös örökbefogadást se, emellett a lesbikus nők ki vannak zárva a mesterséges megtermékenyítés lehetőségéből is.)

Ha strukturális stigmának nevezzük az állami és magánintézmények azon eljárás- és szabályrendszerét, melyek egyes stigmatizált társadalmi csoportok lehetőségeit korlátozzák, akkor Herek (2011) nyomán elmondható, hogy a homoszexualitás strukturális stigmájának társadalmi intézményekbe – például vallási, nyelvi és jogi normákba – ágyazott működését számos fejlemény tükrözi Magyarországon is. Itt említendő az irodalmi reprezentációk elemzésének fontossága, amire remek példaként szolgál Csehy Zoltán Szodoma és környéke című enciklopédikus műve, melyben *„az azonos neműek egymás iránti vonzalmának toposzait, ábrázolásmódját, retorikai megformáltságát, kulturális, intertextuális beágyazottságát, az antik ősmodellekhez való viszonyát, (magán)mitológiáit, homotematikus, homoszexuális és homoszociális aspektusait”* (2014:18) vizsgálva hozzájárul a homoszexualitás strukturális stigmája működésének jobb megértéséhez is.

Érdeemes röviden megemlékezni a homoszexualitással kapcsolatos terminológia fejlődéséről, ami a homoszexualitás kifejezés 1860-as évekbeli megjelenésével kapott lendületet. Erre a sokak által orvosi ízűnek érzett szóra ma – elsősorban az érintettek – gyakran idegenkedve tekintenek, mivel a 19. század végétől az 1970-es évekig e kifejezést az azonos nemű partnerek iránti

vonzalmakat egyfajta degenerációként, illetve betegségként kezelő patologizáló megközelítés sajátította ki. Pedig a homoszexualitás szót az 1860-as évek végén a görög „homo” és a latin „sexus” szavak összeolvasztásával megalkotó Kertbeny Károlyra, a magát öntudatosan magyarnak valló műfordítóra és publicistára – aki egyébként a heteroszexuális szó megalkotója is – éppen a homoszexuálisok jogainak korlátozása elleni fellépése és meglepően modern emberi jogi érvelése miatt emlékezhetünk (Herzer 1986, Féray–Herzer 1990, Takács 2004: 21–28). Kertbeny egyik 1868-as magánlevelében bukkan fel – eddigi ismereteink szerint – először a homoszexualitás fogalma, melynek kapcsán azt hangsúlyozza, hogy *„arról kell meggyőzni az ellenfeleket, hogy éppen az általuk használt jogi fogalmak szerint nincs semmi közük ehhez a hajlamhoz, akár veleszületett, akár szántszándékos, mivel az államnak nincs joga beavatkozni abba, amit két tizennégy év feletti ember önként, a nyilvánosság kizárásával, harmadik személyek jogainak megsértése nélkül egymással művel”* (Kertbenyt idézi Takács 2008: 88); a szó első nyilvános megjelenésére pedig 1869-ben kerül sor a homoszexuálisok jogaiért szót emelő, szintén Kertbeny által írt politikai pamfletben (Takács 2008: 86).

Kertbeny szóalkotásai jól beilleszthetők a szexualitás részletkérdései iránti növekvő érdeklődést és a sajátos szexuális kapcsolatok köré rendeződő életformák kibontakozását tükröző diszkurzív erjedésbe (Foucault 1996), mely során többek között a német jogász, Karl Heinrich Ulrichs – Kertbeny kortársa és levelezőpartnere – is megalkotta a fizikai megjelenésükben férfias, de szexuálisan a férfiakhoz vonzódó, míg a nőktől tartózkodó férfiak leírására az *urning* kifejezést (Kennedy 1988).

A korábban rendelkezésre álló magyar nyelvi választékot vizsgálva olyan fogalmakat találunk, mint például a régies *fajtalan* melléknévből képzéssel létrejött *fajtalankodás* szó, amit a *szoedómia* szinonimájaként is használtak. A *fajtalanság* tartalmi elemeit és a cselekvés alanyát egyaránt nehéz pontosan meghatározni – különös tekintettel arra, hogy a *fajtalan* első ismert megjelenésekor a 14. században 'rendellenes' értelemben szerepelt, majd a 16.

században feltűnt 'parázna', a 19. században pedig 'gyermektelen' értelemben is. Ugyanebbe a szócsaládba tartozik az 'akinek gyermeke van' jelentésben a 16. században megjelenő *fajos* melléknév, az 'elkorcsosulás', 'párzás', 'fiadás' jelentésű *fajzás* főnév és a 'fiadzik', 'származik', 'fajtájától elüt, elkorcsosul' jelentésű *fajzik* ige is, mely utóbbi a 19. században már 'közösül' jelentéssel tűnik fel (Benkő 1967: 827). (Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Társban a fajtalan, fajtalankodás szavak buja, kicsapongó, illetve bujálkodás kicsapongás jelentéssel szerepelnek, és a bemutatott példák között nem szerepelnek homoszexuális vonatkozásúak. Lásd: Szabó T. 1982: 634.)

A meghatározatlan – illetve pontosan meghatározhatatlan – alany nélküli cselekvésforma értelemben használt fajtalankodás mellett a homoszexualitás és a homoszexuális kifejezések megjelenése egy szexualitástörténeti paradigmaváltást jelez: míg a fajtalanság csupán a tiltott cselekedetek egyik típusa volt, amit tulajdonképpen bárki elkövethetett, addig a 19. századi homoszexuális „már személyiség” (Foucault 1996: 46). E személyiség aztán a 20. század folyamán egyre öntudatosabban válik sajátos szerelmi és szexuális viszonyai miatt társadalmi megkülönböztettségének tudatában lévő s ez ellen tenni akaró – politikailag is cselekvő – alannyá.

Doktori pályamunkám a 20. századra fókuszál, amit a homoszexualitással kapcsolatos magyar nyelvi fejlemények szempontjából nevezhetünk akár meleg századnak is, tekintettel arra, hogy a meleg szó különböző – az 1900-as évek első évtizedében feltűnő, akkoriban még kifejezetten nőkre utaló, majd az 1990-es évekre átpolitizálódó – jelentésváltozatai szinte keretbe foglalták a vizsgált időszakot. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (Benkő 1970: 881) *meleg* címszavában a 10. melléknévi jelentésként szerepel a „homoszexuális <főképpen nő>” egy 1908-as forrásra való utalással, ami Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály kéziratos gyűjtéséből származik.

Férfiak vonatkozásában az eddig ismert egyik legkorábbi példa az 1920-as évek Budapestjéről származik, ahol Pál György *A homoszexuális probléma modern*

megvilágításban című munkájában – ami eddigi ismereteink szerint az első Magyarországon magyar nyelven megjelent könyv, mely teljes egészében a modernkori homoszexualitás kérdéskörével foglalkozott – a magyar főváros homoszexuális életéről szólva a következőket írja: „Az *urningok száma becslésem szerint Budapesten meghaladja a 10.000-et. A pederastia passiv alanyait: »érdeklőik«-nak vagy »melegfiúk«-nak, az urningokat: »melegbácsik«-nak vagy »buzgók«-nak nevezik homoszexuális körökben”* (Pál 1927: 61).

A 20. század utolsó évtizedében a meleg szó hivatalos „köznyelviesítése” a magyar LGBT (leszbikus, meleg, biszexuális és transz) aktivizmus egyik korai vívmányának tekinthető. 1994-ben ugyanis a Szivárvány Társulás a Melegek Jogaiért nevű új társadalmi szervezet nyilvántartásba vételét többek között arra hivatkozva tagadta meg a Fővárosi Bíróság, hogy a meleg szó nem köznyelvi, hanem bizalmas jellegű, és nem felel meg a névszabatossági követelményeknek (Takács 2004: 186-7). A Fővárosi Bíróság Közigazgatási Kollégiumának (1990) állásfoglalása szerint a „névszabatosság követelménye azt jelenti, hogy a név megfelel a névalkotás nyelvi és társadalmi követelményeinek, kiejthető, megjegyezhető, azonosítható”. Az 1996-os végzésben azonban, amelyben a Legfelsőbb Bíróság elutasította a Szivárvány Társulás felülvizsgálati kérelmét, már nem szerepelt utalás a korábban kifogásolt névválasztásra. Emellett 1995-ben a négy évvel korábban a *Mások* kulturális és érdekvédelmi lap kiadásával foglalkozó, eredetileg Lambda Budapest Baráti Társaság néven alakult társadalmi szervezet nevébe is bekerülhetett a meleg szó: innentől a nevük hivatalosan Lambda Budapest Meleg Baráti Társaság lett. Feltételezhető tehát, hogy a bírósági bejegyzés, illetve be nem jegyzés kérdéskörére irányuló fokozott társadalmi figyelem is hozzájárulhatott a meleg szóhoz kapcsolódó névszabatossági kritérium teljesüléséhez, azaz a megfelelő névalkotást biztosító – közelebbről meg nem határozott – „társadalmi követelmény” megteremtéséhez. Mindez értelmezhető a meleg szó köznyelvi elemként való elismertetéséért és egyúttal a melegként való önmeghatározás nyelvi szabadságáért zajló küzdelem sikereként, mely egyúttal a meleg szó köznyelvi elemmé válásának – eddigi forrásaink alapján 1908 és 1995 közé tehető – időbeliségére is rávilágít.

A leszbikus szó azonban sokáig szinte teljesen hiányzott a magyar köznyelvi használatból, ami minden bizonnyal összefüggésbe hozható általában a nők és különösen a leszbikus kapcsolatok korlátozott társadalmi láthatóságával. Ugyanakkor a leszbikusságra utaló szókapcsolatokat, köztük az *Amor lesbicus* és a *leszboszi szerelem* kifejezéseket, illetve a – görög dörzsöl jelentésű igéből származó – tribádia szót ismerték és használták az orvosi, pszichiátriai szakirodalomban (lásd: Borgos 2007a) és főként a második világháború előtti rendőri zsargonban is (lásd pl.: Tábori–Székely 1908).

A Magyar Homoszexuálisok „Homeros-Lambda” Országos Egyesülete néven megalakult, első hivatalosan elismert magyarországi homoszexuális szervezet 1988-as alapszabályában szerepelt egy leszbikushoz hasonló kifejezés: *„Hazánk lakosságának kb. 5%-a homoszexuális (lesbianus), amely csak szexuális szokásait tekintve különül el a társadalom többi rétegétől”* (Homeros 1988:1). A Labrisz Leszbikus Egyesület 1999-es hivatalos bejegyzése idején pedig – a Szivárvány Társulás a Melegek Jogaiért esetétől eltérően – nem kötöttek bele a névválasztásba a névszabatossági követelményekre való hivatkozással, ami szintén megerősítheti a köznyelvivé válásra vonatkozó feltevést.

E nyelvi fejleményeken túl doktori pályamunkám részletesen tárgyalja a homoszexualitás strukturális stigmájának jogintézményekben tükröződő működését elsősorban a homoszexualitás társadalmi felügyeletét széles körben lehetővé tevő jogalkotási és jogalkalmazási gyakorlatokon keresztül, az ezeket részben visszatükröző, részben megerősítő médiareprezentációk vizsgálatával, valamint az érintettek beszámolóí alapján.

II. Az alkalmazott módszerek

Doktori pályamunkám 1990-ig követi nyomon a homoszexualitás társadalmi felügyeletének 20. századi történetét és azoknak a friss kutatási eredményeknek az összegzésére törekszik, melyek *A homoszexualitás 20. századi társadalomtörténete*

az 1990 előtti Magyarországon című, általam vezetett többéves kutatás keretében születtek. A kutatás során társadalmi jelenségek történeti vizsgálatára, illetve történeti jelenségek társadalomtudományi eszközökkel való megragadására törekedtem oly módon, hogy ezáltal minél jobban láthatóvá váljon a történeti(ség) révén a társadalmi(ság), illetve a vizsgált társadalmi kérdések kezelésének történeti kontextusa.

A felhasznált források – melyek hozzáférhetősége változhat és a kutatás időtartama alatt változott is – természetesen nagymértékben meghatározták az eredmények tartalmát. Jelen munka ennek következtében elsősorban az elutasító társadalmi környezet kényszereire összpontosít, s arányaiban kisebb részben szól az érintetteknek e kényszerekkel való megküzdési stratégiáiról.

Vizsgálatom fókuszába férfiak kerültek, mivel az 1878 és 1961 közötti időszakban a magyarországi büntetőtörvények kizárólag a férfiak közötti homoszexuális gyakorlatokat kriminalizálták. Ezzel magyarázható, hogy a homoszexuálisként nyilvántartottak – e kutatás során megismert – rendőrségi (illetve egyéb állami használatra készült) listáin szinte kizárólag férfiak szerepeltek. Kivételnek számítanak azoknak a büntetőpereknek a fennmaradt iratai, melyek főszereplői homoszexuális nők voltak, ám ezek az iratok nem a „*természet elleni fajtalanság*” címén elítéltek ügyei, hanem például a gyilkossági ügyek között szerepeltek. Nemzetközi példaként említhető egy szlovén levéltári kutatás egyik eredménye, mely szerint egy 1947-es szlovén büntetőügyben lesbikus nőket a közmorál megsértése címén ítélték el (Takács–Kuhar–P.Tóth 2017).

Fontos hangsúlyozni tehát, hogy semmiképpen nem állítható, hogy a női (homo)szexualitásra ne terjedt volna ki az állami figyelem a 20. század társadalmi és politikai rendszereiben – ezzel kapcsolatban lásd többek között Borgos Anna munkáit (2007a, 2013, 2014) – ám az e témakörrel kapcsolatos kérdésekről a jelen kutatás során használt források kevés közvetlen információt szolgáltattak.

Magyarországon az – 1962 júliusától hatályos – 1961. évi V. törvény rendelte el a „*természet elleni fajtalanság*” általános, azaz minden korlátozás nélküli büntetésének mellőzését. 1961 előtt az 1878. évi V. törvény (Magyar Büntetőtörvény) volt hatályban, mely az azonos nemű személlyel elkövetett „*természet elleni fajtalanságot*” büntetni rendelte: erőszak alkalmazása nélkül elkövetve vétségként kezelte, maximum egy év börtön büntetési tétellel; az erőszakos változat büntettnek számított és maximum öt év bebörtönzéssel fenyegetett. A doktori munkámban bemutatott társadalomtörténeti vizsgálatok kiindulópontja, hogy e tiltó jogi szabályozás megfelelő alapot nyújthatott a homoszexuális személyek társadalmi felügyeletéhez: nyilvántartásba vételéhez, zsarolásához, vagy akár ügynöki beszerzéséhez. Doktori munkám öt fejezet keretében járja körül e témakört.

III. A tudományos eredmények rövid bemutatása

III. 1. Az első fejezet a homoszexuálisok listázását magyarországi szexualitástörténeti kontextusban vizsgálva különböző rendőrségi és más állami használatra készült regiszterek létrejöttének körülményeit és adatait tárgyalja az 1910-es évektől kezdve az államszocializmus idején alkalmazott megfigyelések és rendőri nyomozások adataiból összeálló „államszocialistákig”, külön figyelmet szentelve egy 1942-ből származó homoszexuális-listának, azon nagyon kevés – eddig ismert – forrás egyikének, melyből a homoszexuálisokként nyilvántartott személyek második világháború alatti sorsára következtethetünk.

A hivatalos állami használatra készült homoszexuális-listák, illetve nyilvántartások létezéséről már az 1900-as évek legelején megjelent publikációkból értesülhetünk, ugyanakkor a Budapesti Rendőr-főkapitányság 1980-as évek végi működéséről fennmaradt levéltári forrásokban szintén utalnak még ilyen típusú nyilvántartások létezésére. E nyilvántartások egyik különleges példánya az a levelezés, mely a „*Homosexuális egyének munkaszolgálatra*

való bevonultatása” témában a – belügyminiszter és a honvédelmi miniszter közös rendeletével 1942 szeptemberében létrehozott – Államvédelmi Központ és a Honvédelmi Minisztérium között 1942 november és december folyamán lezajlott, s mely közel ezer homoszexuálisként nyilvántartott férfi részletes személyes adatait tartalmazza (HM HIM HLI 1942). A fejezet ismerteti az 1942-es levelezés tartalmát és a levelek mellékletében szereplő majdnem ezer homoszexuálisként listázott személy anonimizált adatainak összesítését is. Bár e levelezés a Horthy-korszakban zajlott, a homoszexualitás állami felügyeletének gyakorlata közel sem kizárólag e politikai rezsim sajátossága volt: a homoszexuálisok „listázásának” nyomai már évtizedekkel korábbról is fellelhetők és e gyakorlat majd az államszocialista időszakban is jól követhetően tovább élt, például a homoszexualitásuk alapján beszervezett besúgók adatainak nyilvántartásával. Vagyis elmondható, hogy a homoszexualitás állami felügyeletének 20. századi vizsgálatával olyan, akár több politikai rendszeren is átívelő sajátosságok és összefüggések tárhatók fel, melyek hozzájárulhatnak a közép-kelet-európai – és esetünkben különösen a magyarországi – szexualitástörténetek jobb megértéséhez.

A korábban tapasztalt kiterjedt állami figyelem a 21. század elejére ugyan lankadni látszik, a korábbi történelmi korszakok olyan gyakorlatai, mint az itt ismertetett homoszexuális-listázás azonban arra intenek, hogy az intim szféra állami felügyelete, illetve a magánéletbe való állami avatkozás módozatai többféle, egymástól eltérő politikai rendszer sajátja lehet, amiről, úgy tűnik, nehezen szoktathatók le a társadalmi rend különféle őrzői.

III.2. A második fejezet a 20. század első felében a korabeli sajtó legolvasottabb és legnagyobb példányszámú lapjának számító *Az Est*-ben 1910 és 1939 között megjelent cikkek áttekintése alapján mutatja be a vizsgált témakörrel kapcsolatban az adott időszakra jellemző nemiszerep-áthágások és homoszexualitás-reprezentációkban tükröződő nézeteket és társadalmi attitűdöket. *Az Est* huszonegy évfolyamának 8861 lapszámában több mint ötszáz cikk íródott a női és a férfiszerepek olyan megnyilvánulási formáiról,

melyek az adott időszakban és társadalmi környezetben szokatlanként, normabontóként tűnhettek föl. A fejezet először azt a 92 cikket vizsgálja meg közelebbről, melyek a nemi jellegzetességek részleges és/vagy teljes, illetve átmeneti és/vagy tartós megváltozásához, illetve megváltoztatásához köthető nemiszerep-áthágásokkal foglalkoztak; majd a homoszexualitás témaköréhez kapcsolható 138 cikkből arra a 43-ra koncentrál, melyekben homoszexualitással kapcsolatos bűnügyekről esett szó.

Az Este a huszadik század eleji magyar sajtóirodalom egyik legolvasottabb termékeként tekintve megalapozottnak tűnik az a feltételezés, hogy az e fejezetben vizsgált cikkek tartalmi áttekintése révén felfedezhetők az adott időszakra jellemző nemiszerep-áthágásokkal kapcsolatos társadalmi vélekedések lenyomatai. Az alapállapotként átmenetek nélkülinek és jól megkülönböztethető módon kétneműnek tétélezett világ mindennapi ábrázolása során már az 1910-es évek elejétől tanúi lehettünk olyan nyomoknak, melyek a nemek (és esetenként a normatív nemi szerepek) közötti átmenetek lehetőségeire mutattak.

Bár a megszokott társadalmi működésben átmeneti fennakadást okozhatott az ilyen irreguláris elemek feltűnése, ezeket az újságírók – megírható témaként – minden bizonnyal örömmel fogadták. Az újságcikkek nemiszerep-áthágásban érdekelt szereplői legtöbbször (akik között éppúgy találtunk névtelen kisembereket, mint híres művészt vagy sportolót) elmondható, amit Borgos Anna (2007b) állapított meg Vay Sándorról/Saroltáról: nem a gondolkodásmódjukkal vagy önképükkel kérdőjelezték meg a nemi szerepek hagyományos határait, hanem a létezésükkel – ám ez esetben *Az Est* cikkei biztosították annak a lehetőségét, hogy ma is beszélhessünk és gondolkodhassunk róluk.

A fejezet első felében áttekintett írások alapján természetesen csak jelzészzerű kép alkotható a nemiszerep-áthágások kérdésköréről, mely igen sok mozzanatában kiegészíthető és kiegészítendő. Ami azonban mindenképpen

szembetűnő, az a téma sokszínű és széles spektrumú megjelenítése, mely kifejezésre jutott a szereplők térbeli és társadalmi helyzet szerinti heterogenitásában, a szenzációgyanús és ismeretterjesztő tartalmak kiegyensúlyozásának igényében, valamint a megjelenítés többé-kevésbé értékmentes módjában.

A fejezet második részében arra törekedtem, hogy *Az Est*-ben fellelt homoszexuális jellegű bűncselekményekkel foglalkozó 43 cikk segítségével rávilágítsak a nemiszerep-áthágások tágabb kategóriáján belül kifejezetten a homoszexualitással kapcsolatos társadalmi vélekedések visszatükröződéseire az 1910 és 1939 közötti időszakot jellemző, elsősorban *Az Est*-ben hozzáférhető forrásokban. Az itt bemutatott írások áttekintése alapján elmondható, hogy *Az Est* cikkírói a homoszexualitással összefüggésbe hozható magyarországi bűnesetek bemutatása kapcsán feltehetően a médiaprofit-maximalizáció jegyében (erről bővebben lásd: Bengry 2012, 2014) éltek mind a tényekből kiinduló híradások egyes részleteinek túlbeszélése, mind pedig más részletek – talán stratégiai jellegű – elhallgatása által adott lehetőségekkel.

A homoszexualitással kapcsolatos cikkek hangneme nem tűnt szigorúbbnak vagy elítélőbbnek az egyéb bűnesetek leírásához képest. Ugyanakkor a cikkekben alkalmazott szóhasználat önmagában is visszatükrözte a normatív különbségtételt a „*beteges hajlamúként*” vagy „*természetellenes hajlamúként*” megnevezett szereplők és a „*normálisok*” között.

Az Est lapjain feltűnő zsarolók, prostituáltak, kerítők, gyilkosok, erőszaktevők és egyéb „*erkölcstelen üzelmek*” üzői leginkább férfiak voltak, akik között akadt bolti szolga, henteslegény, hitoktató, kereskedő, pap, százados, színinövendék, uradalmi intéző – tehát társadalmi helyzetük tekintetében a szereplőket sokféleség jellemezte. Kor és anyagi helyzet szerint viszont az áldozatok és az elkövetők között gyakran találtunk egyenlőtlenségeket: a zsarolók, illetve a prostituáltak például tipikusan fiatalabbnak és szegényebbnek tűntek, mint áldozataik, illetve klienseik vagy kerítőik.

A cikkekben szereplő nők alacsony száma – a nőkre a vizsgált időszakban általánosan jellemző alacsonyabb szintű társadalmi láthatóság mellett – nyilvánvalóan összefügghet azzal, hogy a nők között zajló homoszexuális cselekményeket 1961 előtt Magyarországon nem kriminalizálták, így a férfiakkal összehasonlítva a női homoszexualitás társadalmi nyomai a médiareprezentációkban is kevésbé váltak láthatóvá. Ugyanakkor az 1920-as évek legnagyobb hatású botrányperének középpontjában éppen két felsőosztálybeli nő, Tormay Cécile és Zichy Rafaelné – állítólagos – szerelmi kapcsolata állt, ami a médiareprezentációk révén a nők közötti szerelemnek legalábbis a lehetőségét a közbeszéd részévé és így társadalmilag széles körben elgondolhatóvá tette.

A bemutatott bűnesetek színtereinek többsége a fővároshoz kötődött, de feltűnt több vidéki település is; Budapesten belül két parkot, a Városligetet és a Városmajort, és egy – névtelenül hagyott – fürdőt említettek a vizsgált cikkek. Ez harmonizál az 1929-es *Modern bűnözés* című kötetben szereplő információval: itt – az illemhelyek mellett – a parkok és a közfürdők jelennek meg olyan „mindenki előtt ismer” helyekként, ahol „a beteges hajlamúak, de leginkább azok söpredéke megfordul” (Turcsányi 1929: 121).

Mai szemmel nézve szokatlannak tűnhet, hogy a természetelleni fajtalanság miatt elítéltek pénz- vagy néhány hónapos, tehát viszonylag rövid fogházbüntetést kaptak, s a vádlottak esetenként folytathatták – például tanári vagy lelkészi – tevékenységüket az elítélésükig, majd büntetésük letöltése után visszatérhettek korábbi munkájukhoz. Mindez azt is jelezheti, hogy a 20. század első felének magyarországi sajtóreprezentációiban a homoszexualitás nem egy elkülönült társadalmi kategória vagy identitástípus alapanyagaként jelent meg, hanem sokkal inkább a gyakorlatok szintjén, és ott is gyakran amolyan bocsánatos bűnként értelmeződött.

III.3. A harmadik fejezet a felnőttek között zajló, kölcsönös beleegyezésen alapuló homoszexuális cselekmények magyarországi dekriminalizációjának

hátterére világít rá korábban ismeretlen levéltári források felhasználásával és részletesen vizsgálja az 1961 előtti jogi szabályozást valamint az Egészségügyi Minisztérium szervezetén belül működő Egészségügyi Tudományos Tanács (ETT) „*Ideg-elme Szakbizottsága*” által a homoszexualitásról szóló törvényszakaszok módosítására vonatkozó 1958-as javaslat érvrendszerét (MNL OL 1958a, 1958b). Nem szabad azonban azt sem elfelejteni, hogy ugyanebben a javaslatban szerepelt az is, hogy 1961 után a női homoszexualitás is büntethetővé váljon (a férfikkal megegyező módon: azok körében, akik 20 éven aluli partnerekkel kerültek kapcsolatba).

A homoszexualitás történetileg változó megítélésének egyik jól megragadható aspektusa az adott társadalom büntetőtvényeinek vizsgálata, mivel a büntetőjog a társadalom által elfogadott (vagy annak vélt) kodifikált normák megszegését szankcionálja az állam erejével és támogatásával. Egyes normaszegések büntetőjogilag üldözendő cselekménnyé nyilvánítása és büntetendővé tétele tehát bizonyos normák – esetünkben a heteronormativitás – kiemelt fontosságát jelzik. Az azonos nemű (férfi)partnerek közötti kapcsolatok büntetendőségét alátámasztó elvek és hivatalos magyarázatok változásának áttekintése rávilágít arra, hogy a 20. század közepe táján medikalizált hivatkozásokkal hoztak jogi és társadalmi ítéletet a homoszexuális emberekről és kapcsolatokról Magyarországon (is).

Az itt közölt eredmények azt mutatták, hogy a homoszexualitás biológiai meghatározottságát hangsúlyozó medikalizált megközelítés megjelent azoknak a magyarországi pszichiáter-szakértőknek az érvrendszerében is, akiket az ETT „idegbizottsága” keretében a homoszexualitás büntethetőségének fenntarthatóságáról kellett véleményt formálniuk. A tény, hogy a büntethetőség kérdéséről egy pszichiáter-orvoscsoport döntött, maga is a homoszexualitás medikalizációjának működését mutatja. Ugyanakkor a medikalizáció révén sikerült elérni a homoszexualitás általános büntethetőségének megszüntetését. Az „idegbizottság” által megtárgyalt előterjesztésben a büntethetőség fenntartása elleni – elsősorban társadalmi és

nem orvosi jellegű – érvek kerültek túlsúlyba: a referátumban a homoszexualitás részben veleszületett, részben szerzett „anomáliaként” jelent meg, aminek a társadalmi kezelésére nem a börtönbüntetés a leghatékonyabb megoldás.

A bemutatott eredeti források ugyan sok eddig ismeretlen információt közölnek, azonban ezek fényében sem vonható le olyan következtetés, miszerint az 1958-as idegbizottsági döntés, illetve az 1961-es büntetőtvénymódosítás valamiféle határozott enyhülést jelzett volna a homoszexualitás társadalmi megítélésében Magyarországon. A korszakra vonatkozó más források is megerősítik, hogy a legtöbb érintett az 1961-es dekriminalizációs döntés után is folytatta korábbi rejtőzködő életvitelét, mivel továbbra is nehézséget jelentett számukra homoszexualitásuk felvállalása, a melegként vagy lesbikusként való pártalálás, illetve mindennapi élet.

III.4. A negyedik fejezet az azonos nemű partnerek iránti vonzalmaknak a rendszerváltást megelőző időszakra jellemző megnyilvánulási formáit és társadalmi környezetét mutatja be érintettekkel készített mélyinterjúk, valamint a Budapest Főváros Levéltárában (BFL) őrzött kifejezetten „*természet elleni fajtalansággal*” kapcsolatos bírósági tárgyalások és rendőrségi eljárások anyagainak elemzése alapján. E fejezet központi kérdésére volt, hogy milyen lehetett a „meleg élet” az 1950-es, 60-as, 70-es, 80-as évek Magyarországon.

Az eredmények alapján elmondható, hogy az akkori melegek élete az elutasító társadalmi környezet – többek között jogszabályokba öntött – kényszerein túl is sok tekintetben különbözött a maiakétól. Az interjúalanyok számára a homoszexualitás mint potenciálisan releváns szexualitásforma elgondolását nehezítette a kognitív izoláció, mely révén a vizsgált időszakban a homoszexuális és a biszexuális gyakorlatok hétköznapi megélhetőségével kapcsolatban csak nagyon kevés információ és társadalmi reprezentáció jutott el hozzánk – nem csupán Magyarországról, de a környező országokból, Európából és a világ más részeiről egyaránt. Ez a tényező jelentősen

hozzájárult azokhoz a bizonytalanságokhoz, amivel saját szexualitásukról gondolkodtak – különös tekintettel arra, hogy a szexualitás heteronormatív szocializációs keretbe foglalt társadalmilag alapértelmezett beállítása ebben az időszakban kizárólag a heteroszexualitás lehetett.

Érzelmi életük és partnerkapcsolataik alakítása a legtöbbször visszatükrözte ezeket a bizonytalanságokat abban az értelemben, hogy a mintába került férfiak fele heteroszexuális tapasztalattal is rendelkezett: köztük többen jelentős heteroszexuális múltból számoltak be mind a partnerek és a szexuális gyakorlatok sűrűségét, mind a kapcsolatok időtartamát tekintve. Ezért is hathatott többek számára nyugtalanítóan az a Kinsey-skálát idéző kérdés (Drucker 2010; Galupo et al. 2014), melynek statikus pillanatképhez hasonlítható válaszlehetőségei közül nem volt számukra egyszerű választani. (Ez az interjúkérdés kifejezetten arra vonatkozott, hogy a kérdezett hova helyezné magát egy olyan skálán, ahol az 1 „kizárólag homoszexuális”, a 2 „főként homoszexuális”, a 3 „inkább homoszexuális”, a 4 – középső értéként – „is-is”, az 5 „inkább heteroszexuális”, a 6 „főként heteroszexuális”, a 7 pedig „kizárólag heteroszexuális” önbesorolást jelentett; majd az interjúalanyok arról is nyilatkozhattak, hogy életük során elmozdultak-e valamerre a felsorolt válaszlehetőségek között.) Itt a válaszadók jellemzően arról számoltak be, hogy életük során akár többször is elmozdultak a különböző önazonosításra szolgáló referenciapontok között, így semmiképpen nem mondhatják magukról, hogy kizárólag ilyenek vagy olyanok lennének: eddigi életükre visszatekintve a homoszexuális és heteroszexuális kategóriákkal legfeljebb egyes életszakaszaikat jellemezhetnék.

A jelen kutatás során gyűjtött levéltári források és interjúk elemzése alapján e fejezetben részletesen is áttekintettem a melegként való önmeghatározást korlátozó társadalmi tényezők közül a kognitív – és az ebből adódó érzelmi – elszigeteltség, a sajátos meleg térhasználat, valamint a heteroszexuális homlokzat fenntartásának a vizsgált korszakhoz köthető jellemzőit. Érzékelhető volt, hogy a „természet elleni fajtalanság” 1962 nyaráig hatályos

általános büntethetősége, majd ezután bizonyos meghatározott homoszexuális cselekmények büntethetőségének és a beleegyezési korhatárral kapcsolatos intézményes diszkriminációnak az évtizedes fenntartása hosszú távú hatást gyakorolt az érintettekre. Magyarországon az új államszocialista büntető törvénykönyv 1962. július 1-i hatályba lépésétől kezdve ugyan elvileg lehetővé vált homoszexuális kapcsolatok kialakítása és fenntartása a magánélet részeként, ám vélhetően a magánélet kereteinek erre az időszakra jellemző kialakulatlansága, illetve védtelensége miatt az interjúalanyoknak csak egy része tudott e lehetőséggel élni. Mások magánéletüket leggyakrabban házasságkötés – vagy női partnerekkel való mutatkozás – által „körülbástyázva”, heteroszexuális homlokzatot húztak a külvilág figyelő szemei elé.

Az itt bemutatott interjúk és levéltári források alapján elmondható tehát, hogy a vizsgált államszocialista időszakban a nem heteroszexuális irányultság egyéni szintű felismerése egybeesett a kérdéskör egyfajta társadalmi szintű félreismerésével. Az interjúalanyok elbeszéléseiből arra következtethetünk, hogy szexuális irányultságuk felismerése – majd önmaguk és mások előtti elismerése – is gyakran nehézségekbe ütközött a rendelkezésre álló társadalmi tudás hiányosságai miatt. A homoszexuális magatartásformák megvalósítását elvileg legalábbis akadályozta a jogszabályi környezet és az ezzel szorosan összefüggő társadalmi megbélyegzettség, valamint a magánterek korlátozott hozzáférhetősége: a lebukástól való félelem, a fenyegetettség pedig arra kényszerítette a megszólalók jelentős többségét, hogy hosszabb-rövidebb ideig heteroszexuális homlokzatot tartsanak fenn. Ugyanakkor azt is láthattuk, hogy mindezen akadályozó tényezők ellenére, illetve ezekkel együtt olyan érzelmi és szexuális tapasztalatokra tettek szert a vizsgált időszakban, melyeket – legalábbis az interjúkészítés jelenidejéből visszatekintve – a legtöbben meleg életük részeként értelmeztek.

A kutatás korlátai között kell említeni a kvalitatív interjúk vizsgálat főként fehér középosztálybeli budapesti cisznemű férfiakból álló mintájának összetételét: elbeszéléseik értelmezése során fontos figyelembe venni társadalmi helyzetük

sok szempontból privilegizálnak tekinthető jellemzőit. Emellett utalni kell a levéltári források hiányosságaira, melyek egyrészt a dokumentumok valódi hiányával, másrészt a hozzáférés és a feldolgozás nehézségeivel magyarázhatók. Ugyanakkor, reményeim szerint, mindezen korlátok ellenére a kvalitatív interjúk kutatások és a levéltári dokumentumelemzések adta lehetőségekkel élve a saját szexualitásuk képlékenységéről és időbeli változásairól beszámoló interjúalanyok elbeszélései, valamint a levéltári forrásokból kibontakozó történetek közlése révén sikerült valamelyest hozzájárulni e fejezettel az államszocialista időszakra vonatkozó érzelem-, magánélet- és szexualitástörténeti tudásunk kiszélesítéséhez.

III.5. Az ötödik fejezet az intézményesített homofóbiának az állambiztonsági szervek általi stratégiai hasznosítását mutatja be olyan 1960-as évekbeli ügyeken keresztül, melyekben a homoszexualitás kompromittálási alapként jelent meg. A fejezet, mely kitér a levéltári források hozzáférhetőségi problémáira is, két ügyet vizsgál meg közelebbről, melyek közül az első főszereplője egy homoszexuális cselekmények elkövetésén ért plébános, akinek a vallomásain keresztül a titkosszolgálat más egyházi személyek kompromittálását próbálta elérni. Az „*Apostolok*” fedőnevű másik ügy azért különleges, mert a női homoszexualitás – vizsgált forrásainkban csak ritkán megjelenő – témájához kapcsolódik: itt egy volt domonkosrendi szerzetesnő által fiatal vallásos nőkből szervezett csoportot úgy próbáltak felbomlasztani, hogy névtelen leveleket küldtek a fiatal nők szüleinek (más felháborodott szülők nevében), melyekben homoszexualitással vádolták meg a csoport vezetőjét.

Az 1980-as kiadású Állambiztonsági értelmező kéziszótárban az ügynök egy meghaladott kor letűnt alakjaként jelenik meg: az „ügynökség” kifejezés meghatározása legalábbis arról tájékoztat, hogy az állambiztonsági szervek titkos segítőitársait akkor illették ezzel az elnevezéssel, amikor e hálózatnak a *„minőségi összetételét még túlsúlyban a terhelő vagy kompromittáló adatok (alapok) és az egyéni érdekek határozták meg. A társadalmi fejlődés azonban már elavulttá tette ezt a*

fogalmi értelmezést” (ÁÉK 1980:95). A fejezetben bemutatott ügyek mögött húzódó, a megtorlástól a megelőzés felé mozduló állambiztonsági paradigmaváltás elvileg hozzájárulhatott a zsaroláson alapuló ügynöki beszervezések ritkulásához, hiszen a bomlasztás és ennek részintézkedései – többek között a lejárata, az elszigetelés és a leválasztás – alkalmazása a kompromittálási alapokat is ritkíthatta: a környezetüktől titkos operatív eszközök által elidegenített célpontok társadalmi interakcióinak csökkenése lehetett akár olyan mértékű, ami már nem tette lehetővé vagy érdekessé a zsarolást. E megelőzés hatékonyságával kapcsolatban érdemes idézni Ungváry Krisztián megjegyzését a belügyi bomlasztó intézkedések hosszú távú preventív hatásáról: *„hogya Faludy György szavaival éljek, attól, hogy Kádár az akasztófakötelet naftalinba tette, még mindenki emlékezett rá, hogy mire képes a rendszer”* (Ungváry 2013:40).

Az ÁBTL-ben végzett kutatásaim alapján elmondható, hogy található itt olyan dokumentumok, melyek alapján alátámasztható, hogy a homoszexualitás kiindulópontként szolgálhatott potenciális ügynöki beszervezésekhez, és belügyminisztériumi források arról is árulkodtak, hogy léteztek homoszexuálisokról vezetett állami nyilvántartások. Ebben a kontextusban a magyar állambiztonsági szervezeteknek a homoszexuális cselekmények miatti „kompromittáltsággal” összefüggő 1945 után keletkezett iratai önmagukban is a hivatalos nyilvántartások aleteinek tekinthetők.

Csupán az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) hozzáférhető anyagok alapján azonban nem lehetséges rekonstruálni a homoszexuális „kompromittáltsággal” kapcsolatos beszervezések menetét. Egyes esetekben ezekre a részletekre más források felhasználásával következtethetünk: e fejezetben részletesen foglalkoztam egy olyan 1960-as ügygel, mellyel kapcsolatban a BFL-ben is hozzáférhető az eredeti peranyagok egy része. Emellett bemutattam az „Apostolok” bomlasztásával kapcsolatban az ÁBTL-ben fennmaradt dokumentumokat, melyek jól illusztrálták, hogy a „zsidó nélküli antiszemitizmus” működéséhez hasonlóan a homofóbia sem

feltétlenül a homoszexualitásból meríti társadalmi kirekesztő erejét: az intézményesített homofóbia által a homoszexuális alapú kompromittálás akkor is kitűnően működhetett, amikor az érintettek nem voltak homoszexuálisok. Az „Apostolok” bomlasztását az „Akadémikus” ügyével (Gál 2010, 2013) összehasonlítva pedig feltűnővé váltak a különböző jellegű lejáratási alappal dolgozó állambiztonsági prevenciós eljárások elemei közötti egyezések, valamint a kiemelt közösség-szervező potenciállal bíró értelmiségi és egyházi kötődésű célpontokkal foglalkozó állambiztonsági vezetők tapasztalatai és gyakorlatai közötti átfedések.

Végül fontos felhívni a figyelmet arra, hogy az itt áttekintett ügyekből kibontakozó történeteket nagyrészt a megfigyelők és a megfigyeltetők megközelítéseit tükröző dokumentumok alapján lehetett rekonstruálni, míg a megfigyelték szempontjai kevésbé érvényesülhettek. Jellemző például, hogy Mezey (2013) munkájából, mely behatóan foglalkozott az „Apostolok” csoporttal, és a szerző kutatásai során az ügy főszereplőjével is felvette a kapcsolatot, hiányoznak a homoszexuális rágalomkampány részletei. Ebben a kontextusban a hallgatás éppúgy értelmezhető az ügy érintettjei és a homoszexualitás közötti távolságtartás fontosságának hangsúlyozásaként, mint az évtizedekkel korábban működésbe hozott intézményesített homofóbiára építő „állambiztonsági prevenció” máig ható sikereként.

IV. Hivatkozások

ÁÉK (1980) Állambiztonsági értelmező kézikönyvtár. Összeállította: Gergely Attila. Budapest: BM Könyvkiadó. ÁBTL A-3036. Nyilvánosan hozzáférhető: <http://osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/16-41.pdf> (Utolsó letöltés: 2017-09-21)

Az Est, 1910–1939.

Bayer, Ronald (1981) *Homosexuality and American Psychiatry: The Politics of Diagnosis*. New York: Basic Books

Bengry, Justin (2012) Queer Profits: Homosexual Scandal and the Origins of Legal Reform in Britain. 167-182. In: Heike Bauer and Matt Cook (szerk.)

- Queer 1950s: Rethinking Sexuality in the Postwar Years*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Bengry, Justin (2014) Profit (f)or the Public Good? *Media History*, 20:2, 146-166.
- Benkő Loránd, főszerk. (1967) A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. kötet Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Benkő Loránd, főszerk. (1970) A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II. kötet Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Borgos Anna (2007a) Az Amor lesbicus a háború előtti orvosi irodalom tükrében. *Kalligram*, 1(7-8):51-61.
- Borgos Anna (2007b) Vay Sándor/Sarolta: egy konvencionális nemiszerep-áthágó a múlt századfordulón. *Holmi*, 19(2):185-193.
- Borgos Anna (2013) *Nemek között. Nőtörténet, szexualitástörténet*. Budapest: Noran.
- Borgos Anna (2014) Eltitkolt évek – mozaikok a magyar lesbikus herstoryból. *Replika*, 85-86(1-2):115-138.
- Csehy Zoltán (2014) *Szodoma és környéke. Homoszocialitás, barátságretorika és queer irányulások a magyar költészetben*. Pozsony: Kalligram.
- Douglas, Mary (1996 [1970]) *Natural Symbols. Explorations in Cosmology*. London–New York: Routledge.
- Drucker, Donna J. (2010) Male Sexuality and Alfred Kinsey's 0–6 Scale: Toward „A Sound Understanding of the Realities of Sex”, *Journal of Homosexuality*, 57(9): 1105–1123.
- Féray, Jean-Claude – Herzer, Manfred (1990) Homosexual Studies and Politics in the 19th Century: Karl Maria Kertbeny. *Journal of Homosexuality*, 19(1): 23-47.
- Foucault, Michel (1996 [1976]) *A szexualitás története. A tudás akarása*. Budapest: Atlantisz. Fordította: Ádám Péter.
- Fővárosi Bíróság (1990) KK [Közigazgatási Kollégium] 1. sz. állásfoglalás: Társadalmi szervezetek nyilvántartásba vételéről. Budapest: CompLex Jogtár.
- Galupo, M. Paz – Renae C. Mitchell – Ashley L. Gryniewicz – Kyle S. Davis (2014) Sexual Minority Reflections on the Kinsey Scale and the Klein Sexual Orientation Grid: Conceptualization and Measurement. *Journal of Bisexuality*, 14(3–4):404–432.

Gál Éva (2010) „Lejáratás” és „bomlasztás”. A Kádár kori állambiztonság esete Szalai Sándorral. *Történelmi Szemle*, 2:237-271.

Gál Éva (2013) *Lejáratás és bomlasztás. Tudósok, tanárok a titkosrendőrség látókörében*. Budapest: Corvina – Nagy Imre Alapítvány.

Herek, Gregory M. (2011) Anti-Equality Marriage Amendments and Sexual Stigma. *Journal of Social Issues*, 67(2):413-426.

Herzer, Manfred (1986) Kertbeny and the Nameless Love. *Journal of Homosexuality*, 12(1): 1-26.

Horváth Gergely Krisztián – Keszei András (2006) Társadalomtörténet és szociológia. 604–629. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.) *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest: Osiris.

HM HIM HLI (Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára és Irattára) (1942) 68763/Eln.1b. – 1942. Homoszexuális egyének bevonultatása munkaszolgálatra (benne névjegyzék a fővárosi lakosokról)

Homeros (1988) Magyar Homoszexuálisok „Homeros-Lambda” Országos Egyesülete Alapszabály. Budapest: Háttér Archívum.

Kennedy, Hubert (1988) *Ulrichs. The Life and Works of Karl Heinrich Ulrichs: Pioneer of the Modern Gay Movement*. Boston: Alyson.

Magyar Törvénytár (1896) *1877–1878. évi Törvénygyűjtemények*. Budapest: Franklin Társulat.

Mezey András (2013) *Katolikus kisközösségek és bázisközösségek Csongrád megyében 1946 és 1980 között, a pártállam és a hivatalos egyház vonatkozásai keretében*. Doktori (PhD) értekezés. Piliscsaba – Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Történettudományi Doktori Iskola.

MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár) (1958a) A homoszexualitás néhány orvosi és büntetőjogi problémájáról (Csorba Antal aláírásával) MNL XIX-C-8 ETT iratok

MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár) (1958b) Jegyzőkönyv (Nyíró Gyula aláírásával) MNL XIX-C-8 ETT iratok

Pál György, dr. (1927) *A homoszexuális probléma modern megvilágításban*. (Második kiadás) Budapest: Mai Henrik és Fia Orvosi Könyvkiadó.

Rubin, Gayle (1989 [1984]) *Thinking sex: Notes for a radical theory of the politics of sexuality*. 267–319. In: Vance, Carol S. (szerk.) *Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality*. London: Pandora.

Szabó T. Attila szerk. (1982) *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* III. kötet. Bukarest: Kriterion.

Takács Judit (2004) *Homoszexualitás és társadalom*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.

Takács Judit (2007) *Az egyenlő bánásmód gyakorlatai*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.

Takács Judit (2008) Kertbeny Károly és a magánélet szabadsága. *Holmi*, 20(12):1613–1626.

Takács Judit – Dombos Tamás – Mészáros György – P.Tóth Tamás (2012) Don't Ask, Don't Tell, Don't Bother: Homophobia and the Heteronorm in Hungary. 79-105. In: L. Trappolin – A. Gasparini – R. Wintemute (szerk.) *Confronting Homophobia in Europe. Social and Legal Perspectives*. Oxford: Hart Publishing.

Takács Judit – Kuhar, Roman – P. Tóth Tamás (2017) Unnatural Fornication Cases under State-Socialism: A Hungarian–Slovenian Comparative Social-Historical Approach. *Journal of Homosexuality*, 64(14):1943-1960. DOI 10.1080/00918369.2016.1273719

Tábori Kornél – Székely Vladimír (1908) Bűnös szerelem. In: *Budapesti Negyed* 2005/13 (1-2) http://epa.oszk.hu/00000/00003/00034/tabori_szekely.html (Utolsó letöltés: 2017.09.21.)

Turcsányi Gyula (1929) *A modern bűnözés*. Budapest: Rozsnyai Károly Kiadása.

Ungváry Krisztián (2013) Társadalmi ellenállás a Kádár-rendszerben és az állambiztonság „jobboldali” ellenségei. 13-80 in: Ungváry K. (szerk.) *Búvópatakok – A jobboldal és az állambiztonság 1945-1989*. Budapest: 1956-os Intézet Alapítvány – Jaffa Kiadó.

Weeks, Jeffrey (1985) *Sexuality and Its Discontents. Meanings, Myths and Modern Sexualities*. London and New York: Routledge.

Zolnay Vilmos – Gedényi Mihály (é.n.) *Kéziratok gyűjtemény*. Budapest: Letétbe helyezve az MTA Nyelvtudományi Intézetében.

V. A doktori pályamunkában tárgyalt témakörökkel kapcsolatban a pályázó által korábban közzétett publikációk

Könyvek, önálló kiadványok

1. Takács Judit (2004) *Homoszexualitás és társadalom*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
2. Takács Judit (2006) *Social Exclusion of Young Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender (LGBT) People in Europe – April 2006*, Brussels: ILGA-Europe and IGLYO.
3. Takács Judit (2007) *Az egyenlő bánásmód gyakorlatai*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
4. Takács J (2015) *Homophobia and Genderphobia in the European Union: Policy contexts and empirical evidence*. SIEPS (Swedish Institute for European Policy Studies): Stockholm.

Szerkesztett kötetek

5. Kovách Imre – Dupcsik Csaba – P.Tóth Tamás – Takács Judit szerk. (2012) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Argumentum Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet: Budapest, p. 440. ISBN: 978-963-446-680-2
6. Kuhar, Roman – Takács Judit szerk. (2007) *Beyond the Pink Curtain. Everyday Life of LGBT People in Eastern Europe*. Mirovni Institut: Ljubljana, p. 389. ISBN 978-961-6455-45-9
7. Takács Judit szerk. (2006) *A lélek műtétei*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, p. 233. ISBN 963-9609-19-6
8. Takács Judit szerk. (2011) *Homofóbia Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, p. 188. ISBN 978-963-236-462-9
9. Takács Judit – Roman Kuhar szerk. (2011) *Doing Families: Gay and Lesbian Family Practices*. Mirovni Institut: Ljubljana, p. 164. ISBN 978-961-6455-71-8
10. Takács Judit – P.Tóth Tamás szerk. (2016) *Kisebbség, többség, többszörösség. Kisebbségi–többségi viszonyok a magyar társadalomban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, p. 315. ISBN 978-963-8302-51-9

Kutatási jelentések

11. Neményi Mária, Ferencz Zoltán, Laki Ildikó, Ságvári Bence, Takács Judit, Tardos Katalin, Tibori Timea (2013) *Az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos jogtudatosság növekedésének elemzése 2010-2013 között – fókuszban a nők, a romák, a fogyatékos és az LMBT emberek.* Budapest: Egyenlő Bánásmód Hatóság. ISBN: 978-963-89774-6-5
12. Takács Judit – Mocsonaki László – P.Tóth Tamás (2007) *A leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű (LMBT) emberek társadalmi kirekesztettsége Magyarországon.* Kutatási zárójelentés. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet. ISBN 978-963-88045-0-1 p.72.
13. Takács Judit – Mocsonaki László – P.Tóth Tamás (2008) *Social Exclusion of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender (LGBT) People in Hungary.* Research Report. Budapest: Institute of Sociology, HAS – Háttér Support Society for LGBT People in Hungary. ISBN 978-963-88045-1-8 p.64.

Könyvfejezetek, kötetben megjelent tanulmányok

14. Dombos Tamás – Takács Judit – P.Tóth Tamás – Mocsonaki László (2011) *Az LMBT emberek magyarországi helyzetének rövid áttekintése.* 35-54. In: Takács Judit (szerk.): *Homofóbia Magyarországon.* Budapest: L'Harmattan Kiadó.
15. Kuhar, Roman – Takács Judit (2011) *Do Families Have a Sexual Orientation? Interview with Professor Judith Stacey.* 135-149. In: Takács J. – Kuhar, R. (szerk.) *Doing Families. Gay and Lesbian Family Practices.* Ljubljana: Mirovni Institut.
16. Solymár Bence – Takács Judit (2007) *Wrong bodies and real selves – Transsexual people in the Hungarian social and health care system.* 143-168. In: R. Kuhar – J. Takács (szerk.) *Beyond the Pink Curtain. Everyday life of LGBT people in Eastern Europe.* Ljubljana: Mirovni Institut.
17. Takács Judit (2003) *A homoszexualitás mint magyar találmány – Kertbeny Károly irodalmi és (homo)szexológiai munkássága.* 392-400. In: Láczy Magdolna (szerk.) *Nők és férfiak ... avagy a nemek története.* Rendi társadalom – polgári társadalom 16. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Gazdaságtudományi Kar.
18. Takács Judit (2004) *The Double Life of Kertbeny.* 51-62. In: Gert Hekma (szerk.) *Past and Present of Radical Sexual Politics.* UvA – Mosse Foundation: Amsterdam.
19. Takács Judit (2006) *A transzszexuális emberek útjai.* 55-148. In: Takács Judit (szerk.) *A lélek műtétei.* Új Mandátum Kiadó, Budapest.

20. Takács J (2006) The influence of European Institutions on the Hungarian legislation regarding LGBT rights. 185-207. In: A. Weyembergh, S. Carstocca (szerk.) *The gays' and lesbians' rights in an enlarged European Union*. Editions de l'Université de Bruxelles, Brussels.
21. Takács Judit (2006) A szextől a *gender* felé. 109-116. / From Sex to Gender. 108-115. In: Pető Andrea (szerk.) *A társadalmi nemek oktatása Magyarországon / Teaching Gender Studies in Hungary*. Budapest: Ifjúsági, Családügyi és Esélyegyenlőségi Minisztérium / Ministry of Youth, Family and Equal Opportunities.
22. Takács Judit (2007) "It is only extra information..." – Social representation and value preferences of gay men in Hungary. 185-197. In: R. Kuhar – J. Takács (szerk.) *Beyond the Pink Curtain. Everyday life of LGBT people in Eastern Europe*. Ljubljana: Mirovni Institut.
23. Takács Judit (2009) Limited access to active citizenship: Social exclusion patterns affecting young LGBT people in Europe. 128-137. In: Ditta Dolejšiová and Miguel Ángel García López (szerk.) *Challenges for citizenship, citizenship education and democratic practice in Europe*. Strasbourg: Council of Europe.
24. Takács Judit (2010) Hungary. 219-233. In: Chuck Stewart (szerk.) *The Greenwood Encyclopedia of LGBT Issues Worldwide. Volume 2*. Greenwood Press: Santa Barbara, CA – Oxford, England.
25. Takács Judit (2011) Homofóbia Magyarországon és Európában. 15-34. In: Takács J (szerk.): *Homofóbia Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
26. Takács Judit (2014) Queering Budapest. 191-210. In: J.V. Evans – M. Cook (szerk.) *Queer Cities, Queer Cultures: Europe since 1945*. London: Bloomsbury.
27. Takács Judit (2016) LGBT Employees in the Hungarian Labor Market. 233-252. (Chapter DOI: 10.1007/978-3-319-29623-4_14). In Köllen, Thomas (szerk.) *Sexual Orientation and Transgender Issues in Organizations: Global Perspectives on LGBT Workforce Diversity*. Springer International Publishing.
28. Takács Judit – Csiszár Gábor (2015) Fiúlánnyok és nőimitátorok. Nembváltás-reprezentációk *Az Estben* 1910 és 1930 között. 79-92. In: Gyimesi Emese – Lénárt András – Takács Erzsébet (szerk.) *A test a társadalomban*. Budapest: Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület.
29. Takács Judit – Dombos Tamás (2012) Az LMBT-emberek társadalmi integrációját segítő tényezők Magyarországon. 383-397. In: Kovách I – Dupcsik Cs – P.Tóth T – Takács J (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori*

Magyarországon. Budapest: Argumentum Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.

30. Takács Judit – Dombos Tamás – Mészáros György – P.Tóth Tamás (2012) Don't Ask, Don't Tell, Don't Bother: Homophobia and the Heteronorm in Hungary. 79-105. In: L. Trappolin – A. Gasparini – R. Wintemute (szerk.) *Confronting Homophobia in Europe. Social and Legal Perspectives*. Oxford: Hart Publishing.
31. Takács Judit (2017a) Listing Homosexuals since the 1920s and under State Socialism in Hungary. 157-170. In: C. Baker (szerk.) *Gender in 20th-Century Eastern Europe and the USSR*. Palgrave: London.
32. Takács Judit (2017b) Les homosexuels et le travail forcé dans la Hongrie de Horthy (Traduit de l'anglais par Pierre-Emmanuel Dauzat). 105-116. In: Régis Schlagdenhauffen (szerk.) *Homosexuel.le.s en Europe pendant la Seconde Guerre mondiale*. Nouveau Monde: Paris.

Tudományos folyóiratokban megjelent tanulmányok

33. Amirkhanian, Yuri A. – Jeffrey.A. Kelly – Elena Kabakchieva – Anna V. Kirsanova – Silvia Vassileva – Judit. Takács et al. (2005) A randomized social network HIV prevention trial with young men who have sex with men in Russia and Bulgaria. *AIDS – Official Journal of the International AIDS Society*, 2005(19):1897-1905
34. Kurimay Anita – Takács Judit (2017) Emergence of the Hungarian Homosexual Movement in Late Refrigerator Socialism. *Sexualities*, 20(5-6):585–603.
35. Ludassy Mária – Kárpáti József – Schanda Balázs – Takács Judit (2008) A szexuális kisebbségek jogairól. Fórum. *FUNDAMENTUM – Az emberi jogok folyóirata*, 12(3-4): 69-80.
36. Takács J (2003) Soziale Repräsentation der Homosexualität im heutigen Ungarn. *Zeitschrift für Sexualforschung* 2003(16):72-79. DOI: 10.1055/s-2003-38721
37. Takács J (2005) Én a parlament kérésére akadémuskodtam – Interjú Hans Ytterberggel, a svéd Szexuális Orientáció Alapú Diszkrimináció Elleni Ombudsmannal. *Esély* 2005(3):117-121.
38. Takács Judit (2007) Előítélet és megkülönböztetés az iskolában: Lesbikus, meleg, biszexuális és transznemű (LMBT) fiatalok iskolai tapasztalatai Európában. *Educatio* 2007(1):67-83.

39. Takács Judit (2008) Kertbeny Károly és a magánélet szabadsága. *Holmi*, 20(12):1613–1626.
40. Takács Judit (2008) Magyar LMBT-tematikájú társadalomtudományos kutatási irányok. *Kultúra és Közösség – Művelődéstudományi folyóirat*, 12(2):50-56.
41. Takács Judit (2009) LGBT youth at school: being threatened by heteronormative oppression. *Sodobna Pedagogika / Journal of Contemporary Educational Studies*, 60 (126) 4: 68-88.
42. Takács Judit (2013) Robert Kulpa and Joanna Mizielińska (eds.), De-Centring Western Sexualities: Central and Eastern European Perspectives. A Comment. *Southeastern Europe* 37(1):89–96. DOI: 10.1163/18763332-03701005
43. Takács Judit (2015) Disciplining gender and (homo)sexuality in state socialist Hungary in the 1970s. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 22(1):161–175.
44. Takács Judit (2016) Homoszexuálisok listázása a 20. századi Magyarországon. *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 66: 5-31.
45. Takács Judit (2016) Short note on the sexophobic state-socialist hobby-horse of western researchers. *FILozOFIJA I DRUŠTVO / Philosophy and Society*, 27 (4):963-967.
46. Takács Judit (2018) Az intézményesített homofóbia állambiztonsági alkalmazása az 1960-as évek Magyarországon. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 8(1):180-198. DOI: 10.18030/socio.hu.2018.1.180
47. Takács J – Borgos A (2011) Voicing Women in Eastern Europe. *Journal of Lesbian Studies* 2011, 15(3):265-270. DOI: 10.1080/10894160.2011.530142
48. Takács Judit – Csiszár Gábor (2014) Nemváltások és nemiszerep-áthágások reprezentációi *Az Estben* 1910 és 1939 között. *Replika*, 85–86(1-2): 209–225.
49. Takács Judit – Csiszár Gábor (2017) Homoszexuális bűnügyek *Az Estben* a 20. század első felében. *Sic Itur ad Astra Fiatal Történészek Folyóirata*, 28(66):1-22.
50. Takács Judit – Jeffrey A. Kelly – P. Tóth Tamás – Mocsonaki László – Yuri A. Amirkhanian (2013) Effects of Stigmatization on Gay Men Living with HIV/AIDS in a Central-Eastern European Context: A Qualitative Analysis from Hungary. *Sexuality Research and Social Policy* 10(1):24-34. DOI: 10.1007/s13178-012-0102-5

51. Takács Judit – Kuhar, Roman – P. Tóth Tamás (2017) Unnatural Fornication Cases under State-Socialism: A Hungarian–Slovenian Comparative Social-Historical Approach. *Journal of Homosexuality*, 64(14):1943-1960. DOI 10.1080/00918369.2016.1273719
52. Takács Judit – Mocsonaki László – P. Tóth Tamás (2008) A leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű (LMBT) emberek társadalmi kirekesztettsége Magyarországon. *Esély* 19(3):16-54.
53. Takács Judit – P. Tóth Tamás (2016) Az „Idegbizottság” szerepe a homoszexualitás magyarországi dekriminalizációjában. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 6(2): 207–223. DOI: 10.18030/socio.hu.2016.2.207
54. Takács Judit – P. Tóth Tamás (2017) Megbélyegzett kapcsolatok az államszocialista Magyarországon. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 7(3): 63-85. DOI: 10.18030/socio.hu.2017.3.63
55. Takács Judit – Szalma Ivett (2011) Homophobia and same-sex partnership legislation in Europe. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 30(5): 356 – 378. DOI: 10.1108/02610151111150627
56. Takács Judit – Szalma Ivett (2012) Homofóbia és az azonos nemű partnerkapcsolatok intézményesítettsége Európában. *Szociológiai Szemle* 2012, 22 (1): 61–88.
57. Takács Judit – Szalma Ivett (2013) How to Measure Homophobia in an International Comparison? *Družboslovne razprave*, 29(73): 11–42.
58. Takács Judit – Szalma Ivett (2013) Az azonos nemű párok általi örökbefogadással kapcsolatos attitűdök Magyarországon. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* 3(7): 1-33. DOI: 10.18030/socio.hu.2013.1.1
59. Takács Judit – Szalma Ivett (2014) A homoszexualitással kapcsolatos társadalmi attitűdök vizsgálata Magyarországon és Romániában. *Erdélyi Társadalom* 12(1):9-30.
60. Takács Judit – Szalma Ivett – Bartus Tamás (2016) Social Attitudes toward Adoption by Same-Sex Couples in Europe. *Archives of Sexual Behavior* 45(7): 1787-1798. DOI: 10.1007/s10508-016-0691-9